

Іван Ярмошик

доктор історичних наук, професор

(м. Житомир)

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В МЕМУАРАХ ПОЛЬСЬКИХ АВТОРІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

У статті аналізуються мемуарні твори польських авторів першої половини XVII ст.: державних діячів, дипломатів, воїнів, у яких відображені сторінки історії українських земель. З-поміж них твори Ф. Обуховича, М. Ємьоловського, Й.Єрлича, С.Освенцима, А.Радзивілла, Б.Радзивілла, визначено коло проблем піднятих у їх творах.

Ключові слова: мемуарні твори, Річ Посполита, Україна, козацтво, визвольна боротьба.

Важливим аспектом розвитку польської історичної думки стала поява значної кількості мемуарних творів – діаріушів, «*ramiętników*», різноманітних нотаток. Твори такого характеру появилися в Речі Посполитій іще у XVI ст. З-поміж перших слід назвати твори М.Литвина, Л.Городецького, Блеза де Виженара та інших. Вони мають різноплановий характер, описують побут, звичаї, господарські заняття населення відповідної доби, подають відомості про військові та політичні події. Їх авторами були, як правило, безпосередні учасники подій, урядові особи, дипломатичні посланці, жовніри, іноді вони повідомляють про події на основі чуток, або таких джерел, які не збереглися до наших днів.

Традиція написання праць мемуарного характеру продовжилася і навіть активізувалася на початку XVII ст. Найбільш помітними серед тогочасних є твір коронного гетьмана Станіслава Жолкевського [1] про війну з Московською державою 1610 р, канцлера Єжи Оссолінського про політичні події в Речі Посполитій першої половини XVII ст.[2] та інших. Ця традиція була збережена і продовжена у наступних XVIII і особливо XIX століттях. У

багатьох із них згадуються історичні події, які відбувалися на території України, або були із нею пов'язані.

Ці твори привертали увагу дослідників як свідчення з історії країн Східної Європи, використовувалися науковцями як джерела у історичних дослідженнях. Усе ж вони іще не були предметом спеціального історіографічного аналізу у вітчизняній історичній науці. Окремі з них коротко охарактеризував Ю.Мицик [3]. Завданням цієї публікації стане аналіз мемуарних творів польських авторів першої половини XVII ст, у яких відображені сторінки української історії.

Малознаною пам'яткою в українській історіографії до сьогодні лишається «Діаріуш» Філіппа Казимира Обуховича, шляхтича, дипломата, депутата сейму, довгий час перебував на службі у короля Владислава IV, був Смоленським воєводою. Після елекції Яна Казимира, зарекомендував себе гарячим прихильником нового короля, завоював його довіру. Ян Казимір надав йому Гожське і Цириньське староства, довіряв дипломатичні місії [4].

Його «Діаріуш» був опублікований М.Балінським у Вільно у 1859 р. у збірнику документальних пам'яток разом із іншими мемуарними творами XVII-XVIII ст. [5]. Цей „Діаріуш” є важливим джерелом з історії Польщі та України, твір охоплює події від 1632 р. Вважається, що автор почав його писати у 1640 р. Окрім активної сеймової і дипломатичної діяльності, Ф. Обухович був учасником воєнних баталій на Україні, брав участь у переговорах із козаками, у Жванецькій компанії. Деякі події він знав за повідомленнями, котрі надходили до сейму.

Слід враховувати, що „Діаріуш” написаний патріотом Речі Посполитої, державним діячем, прибічником короля, через що збройні виступи козаків не могли знайти його схвалення. Він однозначно їх засуджує як такі, що порушували мир у державі.

У «Діаріуші» він коротко згадує козацькі повстання 1630 р, Івана Сулими 1635 р., обійшов мовчанкою виступи козаків 1637-1638 рр. Найбільше уваги, що є зрозумілим, приділив Визвольній війні під проводом

Б.Хмельницького. Цей рух він трактує як «велику божу кару», як «сваволю козаків, які забули страх Божий і присягу королю», «ребелію хлопську», яку очолив «якийсь зрадник» Хмельницький [5]. Ф.Обухович коротко згадує основні битви польського війська з козацьким, іноді він постає сухим оповідачем, іноді дає емоційну характеристику подіям. Битву під Пилявцями назвав «страшною і нечуваною ганьбою для коронного народу, через сороміщку втечу із військового табору» [5, s. 20], бідкається, що у битві під Збаражем «немало рицарства нашого згинуло і людей значних, полковників, ротмістрів, хорунжих; остаточну погибель затримала лише ніч» [5, s. 29] і незважаючи на те, що вдалося домовитися із ханом, і заключити важкий мир, Ф.Обухович розцінює це як поразку Польщі [5, s. 30]. Про Берестецьку битву відгукнувся як про «славну, раніше нечувану, перемогу, отриману завдяки Божій ласці і чудотворному образу Божої матері взятому із Холма з монастиря отців Базиліан» [5, s. 34]. Щоправда на подальших сторінках «Діаріуша» відмітив, що з-під Берестечка козаки відійшли не розгромлені [5, s. 36].

Оригінальними є відгуки автора про, укладені із козаками й татарами, Зборівську, Білоцерківську, Жванецьку угоди і особливо емоційний відгук про Переяславську російсько-українську домовленість. Цінність „Діаріуша” у тому, що події Визвольної війни він подає у зв'язку та на фоні інших політичних подій у Польщі, як її внутрішнього життя, так і в контексті зовнішніх дипломатичних акцій Речі Посполитої.

Загалом твір Ф.Обуховича представляє бачення польського шляхтича польсько-козацького протистояння у середині XVII ст. і віддзеркалює візію урядових, або наближених до них, кіл Речі Посполитої на ті події.

Варто назвати й твір Йоахима Єрлича, рукопис якого був віднайдений поміж паперами відомого польського історика початку XIX ст. Яна Альбертранді. Його автор був шляхтичем із Київщини, мав маєток у с. Биків, багато його родичів і він сам пов'язаний із містечком Ходорків (нині Житомирська обл.). У своєму творі він неодноразово підкреслює свою

приналежність до православної (грецької) віри, але твір написав польською мовою. Й.Єрлич проживав в часи правління чотирьох польських королів: Зигмунта III, Владислава IV, Яна Казимира, Міхала Корибута Вишневецького. Твір названий ним «*Latopisec albo kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terazniejszych czasów...*» [6] вперше опублікований у 1853 р. Пізніше фрагменти твору публікувалися в часописі «Военно-исторический вестник» за 1910 р. Український історик О.Левицький видрукував його у збірнику «Южнорусские летописи» [7].

Іще В.Антонович свого часу звернув увагу, що за змістом і характером викладу матеріалу твір слід віднести до мемуарів [8, с. 86]. На цей літопис звернув увагу Ю. Мицик в окремій статті [9], де автор коротко ознайомив з відомостями про Й.Єрлича та його рід і зупинився на його відомостях про події середини XVII ст. На таку ж тему опублікував свою статтю М. Кравець [10].

Все ж твір Й.Єрлича багатоплановий, засвідчує високий рівень освіченості автора. Він включив до нього відомості зі світової історії від створення світу, автор демонструє певне вільнодумство, намагається узгодити відомості Біблії із реальною наукою, помітним є критичний підхід до повідомлень Святого Письма. На сторінках «Літопису...» знайдемо відомості з історії давньої Греції, Риму, західноєвропейських країн, є оповіді з історії Київської Русі, зокрема про її хрещення. У своєму творі Й.Єрлич згадав, що його батько Олізар теж писав літопис, або «кройнічку», але твір загинув під час нападу на його маєток козацького загону. Можна думати, що Йоахим запозичив із батьківського твору деяку інформацію про події до 1648 р. Очевидно, Й.Єрлич почав писати свій твір у вигляді періодичних нотаток із 1620 р, відколи розпочав, з волі свого батька, військову службу під командуванням коронного гетьмана С.Жолкевського.

У нього знайдемо детальні оповіді про битви під Цецорою 1620 р та під Хотинем 1621 р, де він брав безпосередню участь і був поранений. Привертає увагу його висока оцінка військової майстерності українських

козаків під командуванням П.Сагайдачного у Хотинській війні. Самого П.Сагайдачного він іменує гетьманом (хоч традиційно польські власті називали його старшим війська запорізького), зазначає, що він у рицарській справі муж досвідчений і воїн великий і добрий, до його порад прислухалися зверхники польського війська, гетьман Ян Ходкевич та королевич Владислав [7, с. 40]. Акцентує на тому, що на початку битви захворів королевич Владислав, а пізніше 9 вересня захворів і помер під час битви й гетьман Я.Ходкевич, тож польське військо фактично лишилося без ефективного командування. Й.Єрлич у багатьох місцях свого твору зазначає, що головні удари турецьке військо спрямовувало проти козаків, намагаючись захопити саме їхні позиції. Він наводить слова, які нібито сказав турецький султан: «ляхи нашими будуть, як тільки розгромимо козаків», «ані їсти, ані пити не буду поки не приведете до мене отого Сагайдачного [7, с. 45, 46]. Й. Єрлич із захопленням пише, що козаки ефективно відбивали усі атаки і залишилися на своїх позиціях, «найбільше турків положили», «турки з великими втратами змушені були відступити». Та й самі козаки 19 вересня вночі напали на турецький табір, побили багатьох яничарів, захопили багату здобич і повернулися неушкодженими [7, с. 45-46, 49, 52, 53].

Таким чином, маємо підстави стверджувати, що Й.Єрлич започаткував традицію, яка є помітною в польській та українській історіографії, про вирішальну роль козаків П.Сагайдачного у перемозі над турками у Хотинській війні 1621 р. Хоча Й. Єрлич досить стриманий у думках і про перемогу відкрито не говорить, а лише зазначив, що 2 жовтня від турків поступила пропозиція про переговори, а 8 жовтня укладено мир із турецьким султаном і татарським ханом. Як достовірну передає звістку, що султан вважав цю війну великою неславою для себе, багато потратив на війну, а нічого не здобув [7, с. 60].

Надалі, після 1648 р ставлення Й.Єрлича до козаків змінюється. Про Визвольну війну українського народу відгукується як про «війну хлопську чи домовий розбій», а повстанців називає «поганими псами, розбійниками» [7,

с.104, 106]. Відомості про події подає на основі різних повідомлень, слухів, офіційних листів, котрі до нього доходили. У серпні 1648 р він залишив свій маєток і переховувався у Києво-Печерському монастирі, тому до нього доходили офіційні й неофіційні звістки про перебіг військових подій, переговорів, дипломатичних акцій.

Окрім негативних відгуків про козаків та про Б.Хмельницького, у творі знаходимо й досить критичні відгуки про зверхників польського війська. У невдачах під Жовтими Водами і Корсунем й загалом у розпалюванні війни Й.Єрлич звинувачує коронного гетьмана М.Потоцького, який, на його думку, більше думав про пиятику, жінок, панянок, аніж про державні справи. Він зовсім не дослухався до порад польного гетьмана, полковників, навіть короля. Через постійне п'янство стратив військо, поступив ганебно і неславно для Речі Посполитої. Багато хто радив йому дотримуватися миру з козаками і селянами і не йти з військом далеко в Україну, але через власну впертість він нікого не бажав слухати [7, с. 100]. Пізніше така думка про особисту війну М. Потоцького у розпалюванні війни знайшла відгук і підтримку у багатьох творах польської історичної літератури.

Не оминув автор своїм осудом і черкаського старосту Олександра Конєцпольського. У повідомленні про його смерть 31 березня 1659 р він зазначив, що саме через його підстаросту Д.Чаплінського розгорівся вогонь війни і приніс велику біду Польщі [7, с. 233]. Про командуючих польським військом під Пилявцями відгукнувся, що їм більше личило б «талмуд учить, або на дудці грати, а не людьми управляти» [7,с.104].

Осудження повстанців не є дивним. Для автора, який počував себе вірним обивателем Речі Посполитої, був незрозумілим такий широкий вибух селянсько-козацького невдоволення. На сторінках «Літописця....» знайдемо чимало важливих деталей як офіційних (видрук документів, текстів Зборівської, Білоцерківської, Гадяцької угод, листів, донесень, літературних творів, зокрема пісні про М. Потоцького тощо), так і побутових. Є тут

чимало цінної краєзнавчої інформації про події на Київщині, Житомирщині, інших регіонах Волині, свідчення генеалогічного характеру, повідомлення про одруження, народження, смерть відомих і невідомих в історії осіб.

Загалом «Літописець або хронічка...» Й.Єрлича залишається цікавим об'єктом спеціального дослідницького інтересу. На часі і її переклад та публікація українською мовою.

Події Визвольної війни висвітлюються у творі Веспасіана Коховського (1633 – 1700 рр.), який брав участь у боях із козаками упродовж 1648–1660 рр. Пізніше В.Коховський був офіційним історіографом короля Яна III Собеського, безпосереднім учасником військових сутичок на теренах України, Литви, Пруссії. Найбільшим його твором, написаним як на основі власних спостережень так і з використанням тогочасних джерел, у тому числі й державних документів із коронної канцелярії, стала чотиритомна латиномовна праця «*Annalium Poloniae ab oitu Vladislai IV*» написана упродовж 1683 – 1698 рр. У скороченому варіанті в перекладі польською мовою видрукувана була Е.Рачинським у Познані 1840 р., у 1859 р вийшло її друге доповнене видання під назвою «*Historya panowania Jana Kazimierza*» [11]. Твір досить детально висвітлює перебіг війни українського народу починаючи від 1648 року та періоду Руїни.

На думку В. Коховського, польська сторона намагалася усіма засобами зберегти мир із козаками, однак ті бажали війни, щоб вийти із підданства Речі Посполитої, підкорити собі Україну. У його творі осуджується бунт козаків проти шляхти. Усе ж знаходимо у ньому і чимало важливих фактичних свідчень про польсько-козацьке протистояння.

Інтерес становлять мемуари Великого канцлера Литовського Альбрехта Радзивілла. Уперше вони були опубліковані у 1839 р. та повторно видані згідно сучасних вимог у 1980 р. Про події Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького знаходимо розповідь у другому томі [12].

Матеріал у них охоплює період від 1632 до 1656 р. Автор обіймав впливову посаду у тогочасній Речі Посполитій, був сучасником подій. Окрім

того, на теренах Волині знаходилися його маєтки, головним і улюбленим серед яких було містечко Олика. Тому А.Радзивілл не міг залишатися байдужим до подій, які тут відбувалися. Учасні у битвах А.Радзивілл особисто не брав, але маючи доступ до державних документів королівської канцелярії, підтримуючи стосунки із добре поінформованими особами, залишив детальний опис подій 1648 – 1651 рр. Його твір віддзеркалює точку зору урядових кіл Речі Посполитої на Визвольну війну українського народу. А.Радзивілл відгукується про неї як про бунт козаків і повстання підданих селян проти своїх панів, скаржиться на селянську злість. Все ж він, як високопоставлений політичний лідер, намагається зрозуміти ті причини, які призвели до вибуху народного невдоволення, зазначає, що такого розмаху бунту не було іще в жодній з європейських країн. Одною із причин він називає кару божу за гноблення людей убогих, звинувачує Миколая Потоцького за несправедливості до Б.Хмельницького і саме М.Потоцького називає винуватцем війни. У спогадах А.Радзивілла знаходимо чимало таких фактів, які відсутні в інших джерелах, заслуговує на увагу і стриманий тон розповіді автора та відсутність образливих епітетів на адресу козаків та селян.

Зазначимо, що помер він у грудні 1657 р у Гданську, де проживав кілька років, мабуть у зв'язку із тяжкою ситуацією в Речі Посполитій, як зазначив Й.Єрлич у зв'язку із «хлопською війною». Згідно заповіту, жінка перевезла його тіло й похоронила в Олиці на Волині. На похороні було чимало знатних людей і духовенства, але без надмірних церемоній і пишноти [7, с. 212]

До важливих пам'яток про війну належить «Діаріуш» Станіслава Освенцима. Автор був шляхтичем із Краківського воєводства, володів маєтками на території сучасної Львівської обл., був особою наближеною до короля, брав участь у багатьох важливих подіях. Його «Діаріуш» охоплює період із 1643 до 1651 р., при його написанні він використовував широке коло джерел, у першу чергу власні спостереження, окрім того офіційні

документи, донесення послів, листи до короля польських урядовців, розповіді очевидців. Це робить його цінним історичним джерелом, він використовувався польськими істориками К. Шайнохою, Л. Кубалею та іншими у козацьких студіях. Витяги із нього про події, котрі стосуються українських земель, в перекладі російською мовою публікувалися у 1882 р на сторінках часопису «Киевская старина» з передмовою В. Антоновича, який відніс «Діаріуш» до найважливіших джерел вивчення козацько-польського протистояння [13]. Пізніше у 1907 р цей твір був уперше опублікований польською мовою Віктором Чермаком у збірнику «Scriptores Rerum Polonicarum» [14]. На жаль, діаріуш зберігся не повністю, у ньому відображені події за 1643, 1644, 1645, 1646, січень лютий, березень 1650 і повністю за 1651 р.

У своєму «Діаріуші» С.Освенцим зібрав чималу кількість фактичного матеріалу на основі власних спостережень та такого, що чув від інших учасників, який відображає польсько-козацьке протистояння. На його сторінках знаходимо фрагменти текстів документів, листів, які стосуються описуваних подій.

Діаріуш містить чимало важливої інформації про ситуацію в Україні упродовж зазначеного хронологічного окресу. Тут знайдемо відомості про структуру козацького війська після прийняття «Ординації війська Запорізького» 1638 р. Автор розповідає про значні битви польських та українських військ проти татар у 40-х роках. Зокрема про битву 1643 р, коли князь Ярема Вишневецький спільно із козаками розгромив чисельну татарську орду під командою Умерлі-аги та його синів. Цікавою є розповідь про битву військ коронного гетьмана С.Конецпольського у 1644 р під Охматовим проти татарських військ Тугай-бея. С.Освенцим відмітив, що у цій битві найбільш чисельним і ефективним був загін князя Я. Вишневецького (3 тис. вояків) та 4-х тисячний загін запорозьких козаків. Окрім розповідей про військові сутички, «Діаріуш» містить багатий матеріал

для вивчення історичної топографії краю, історичні відомості про ті пункти та їх власників, де відбувалися події.

Фрагмент «Діаріуша» за 1650 р присвячений детальному опису війни проти військ Б.Хмельницького, знайдемо опис про посольство козаків у Варшаву 6 січня 1650 р, дипломатичні заходи поляків, щоб розірвати союз Б.Хмельницького з татарами. Цікавою є інформація про матеріальне становище князя Я.Вишневецького після початку війни.

Слід пам'ятати, що автор є щирим патріотом Речі Посполитої, його симпатії повністю на стороні короля та існуючого державного устрою. Усе ж він не опустився до огульного осудження козаків, неодноразово зазначає, що козаки хоробро воювали, у зображенні С.Освенцима вони виступають досвідченими воїнами, достойним супротивником високопрофесійному війську Речі Посполитої, у деяких місцях відчувається побоювання і страх польського війська перед козаками та особисто Б.Хмельницьким.

Більш детально він розповідає про те, що відбувалося у польському таборі, обстановку у якому він звичайно знав краще. Неодноразово зазначає, що там панували безлад, королю важко було підтримувати порядок через неузгодженість дій воєначальників, сварки між коронним та польним гетьманами, навіть жовніри часто грабували один одного. С.Освенцим часто гостро критикує невмілі організаційні рішення короля, який ігнорував інших воєначальників, через що ті не могли належно виконувати свої обов'язки [13, с. 433], навіть вказує на малодушність та легковажність короля.

На багатьох сторінках він висловлює свою думку про політику Московської держави стосовно цих подій. Підкреслив, що Москва завжди поступала віроломно по відношенню до поляків, згадує про загрозу з її боку під час Берестецької битви, коли на кордонах було чимало московського війська, яке планувало напад на Смоленськ та інші території Речі Посполитої [13, с. 444 – 445]

С.Освенцим досить детально і емоційно зобразив обстановку напередодні Берестецької битви та її перебіг. Хоч сам він безпосередньо не

був учасником битви, оскільки 26 червня король направив його у складі загону під командуванням Александра Любомирського та Міхала Зебжидовського до Краківського Підгір'я і Чорштина на придушення повстання Костки Наперського. Усе ж автор використав усі можливі джерела, писемні документи, листи з-під Берестечка, розповіді жовнірів. Це дало йому змогу детально зобразити перебіг битви, в подробицях описати ситуацію у польському таборі, тому його «Діаріуш» вважається одним з найбільш повних джерел про Берестецьку битву.

С.Освенцим вихваляє мужність польських воїнів, але все ж відмітив падіння їх бойового духу після перших сутичок з козаками 28 та 29 червня. Автор висловив думку, що війна могла б бути закінченою одним рішучим ударом і вітчизна звільнилася б від подальших бід. На його думку, перемога була неповною, зуміли перемогти, але не змогли скористатися перемогою [13, № 9, с. 519 – 520; № 11, с. 330]. Головну провину за таку ситуацію він покладає на шляхетське ополчення, представники якого у вирішальний момент заявили королю, що далі вони воювати не будуть і повертаються додому, звинуватили короля, що той нібито взяв викуп з козаків у сумі 800 000 (не зазначено якими монетами). На основі цього С.Освенцим робить висновок про ненадійність шляхетського ополчення для ведення бойових дій. Разом із шляхетським ополченням ряди польського війська поспішили покинути і панські хоругви, загони воєвод і сенаторів, чимало піхоти та кінноти. Наймане військо, котре після того лишилося мало печальний майже жебрацький вигляд.

Зміст «Діаріуша» С.Освенцима дає матеріал для роздумів про характер середньовічних битв, у тому числі й в психологічних аспектах. С.Освенцим називає козацьке військо розгромленим, окутим страхом і таким, що чекало на остаточну загибель – це типові роздуми радісного вояка що перебуває в рядах нібито війська-переможця. Але далі він констатує, що поляки дозволили козакам відпочити, оправитися, укріпитися і тим самим упустили можливість його повного знищення. Це дає підстави думати, що

козацьке військо навіть після втечі татар і захоплення ними Б.Хмельницького, залишилося потужним противником і польське військо побоювалося вступати з ним у відкритий бій. Автор замітив, поляки оточили ворогів, але скоріше самі почували себе оточеними [13, № 11, с. 338, 343]. Йому було соромно за те, що відбувалося у польському таборі. С.Освенцим наводить кілька слухів, які розійшлися між поляками. Зокрема один із них про те, що Б.Хмельницький із 30 козаками втік у Крим планував прийняти іслам, оскільки не вірив у можливість відродження козацтва. Інший слух про те, що Б.Хмельницький із татарами стали табором біля Вишневця і планують наступ на коронне військо. Слухи не відповідали дійсності, але вони стримували бойовий дух польського війська, посіяли непевність у його рядах і жовніри не поспішали йти на штурм козацького табору. Автор спростовує ці слухи і зазначає що вже 2 липня Б.Хмельницький розсилав універсали із Білої Церкви із закликом до козаків збиратися, наводить тексти цих універсалів. Натомість звістка про те, що король залишив військо і поїхав у Варшаву піднесла дух українського населення, яке перестало боятися польського війська, відмовлялося виконувати повинності і активно відгукувалося на універсали Б.Хмельницького. Навіть зазначив, що селяни насміхалися над польським військом, яке постійно страждало від сутичок із козаками, сили яких постійно зростали. Це призвело до того, що поляки почали помишляти про переговори і укладення мирного договору.

Він детально переповідає хід перемовин під Білою Церквою, вони проходили під брязкіт зброї. Все ж після усіх складнощів, угоду було укладено, за свідченням С.Освенцима, 26 вересня, навів зміст угоди. Автор відмітив, що цей договір не відповідав честі й достоїнству Речі Посполитої, більшості шляхти і особисто королю він не сподобався. Усе ж він задовольнив багатьох, особливо тих, кому надоїла війна і податки на утримання війська. Зрештою він робить висновок, що поляки повинні хвалити Бога, що він дозволив укласти цей мир і зберіг поляків і Річ Посполиту від погибелі [13, № 12, с. 554]. Далі він з гіркотою відмітив, що

Б.Хмельницький по своєму трактував цей договір, відповідно до своїх інтересів. Він обмежив право польських жовнірів збирати провіант в українських воєводствах, готувався до походу в Молдавію, не припинялися селянські бунти, селяни убивали шляхтичів, які осмілювалися повернутися у свої маєтки.

Хочеться звернути увагу, що С.Освенцим започаткував історіографічну традицію про доленосне значення Берестецької битви для Речі Посполитої, коли стояло питання бути чи не бути державі загалом, як то раніше було у битві під Грюнвальдом 1410 р [13, № 9, с. 521.]. Пізніше таку думку підтримували польські історики, зокрема Станіслав Смолька [15].

Важливу цінність становлять спогади польських жовнірів, безпосередніх учасників бойових дій. З-поміж них назовемо невелике повідомлення вишгородського стольника Млоцького [16]. Твір названий «Реляція...», тобто донесення або звіт, є цікавим опублікованим документом про перебіг битви під Берестечком. Автор був учасником боїв, перебував у рядах військ князя Яреми Вишневецького. Млоцький детально розповів про ті події, свідком яких був та те, що йому стало відомо із розповідей інших вояків. Автор назвав свій звіт найправдивішим описанням подій, оскільки він сам те бачив і був учасником. Млоцький як воїн залишився глибоко розчарований результатами битви, як він зазначив, на неї збиралися цілі гори, а вийшла із них миша [16, s. 276].

«Pamiętnik...» шляхтича з Белзького воєводства Миколая Ємьоловського, оповідає про події від 1648 р. Автор служив у королівській хоругві легкої кавалерії, брав участь у багатьох битвах проти козаків, у тому числі під Берестечком 1651 р та Чудновим 1660 р, та інших військ, які вели війну з Річчю Посполитою. «Pamiętnik...» М.Ємьоловського був знайдений у 1848 р у приватній бібліотеці В.Рогалинського та вперше був опублікований істориком А.Бєловським у 1850 р., у 2000 р. у Варшаві вийшло його сучасне наукове видання в обробці Яна Дзенгилевського [17].

Мемуари М.Ємьоловського охоплюють період від 1648 до 1679 р. Значне місце на їх сторінках він відводить опису військових подій Визвольної війни українського народу. Він з точки зору воїна королівських військ оповідає про битви, його розповідь є змістовним доповненням до свідчень інших джерел.

Привертає увагу обурення добросовісного вояка М. Ємьоловського тим, що шляхта посполитого рушення у вирішальний момент Берестецької битви перестала підкорятися наказам короля, виявила непокору і вимагала відпустити її додому, у той час коли битва іще не була завершена. Незважаючи на прохання та щедрі обіцянки короля, посполите рушення категорично відмовилося продовжувати воювати і розійшлося по домівках [17, s. 83, 85]. Про недисциплінованість посполитого рушення у боях згадує і Млоцький. Він повідомив, що загони рушення каліського, познанського, черняхівського (czerniechowskie) воєводств, довідавшись про бій із козаками під Берестечком, відступили із Сокаля до Рубешова, чим ослабили польське військо, бо воно недорахувалося кількох тисяч вояків [16, s. 275]. Млоцький розповідає про конфлікт між королем та сандомирським і великопольським посполитим рушенням, які іще до завершення битви не бажали воювати далі. Шляхтичі зібрали нараду, обрали маршалком Дембіцького і попри умовляння, обіцянки та погрози короля, вирішили повернутися до своїх домівок [16, s. 276].

М. Ємьоловський, очевидно писав свої спогади на схилі літ, через 20-30 років по завершенні своєї участі у військових діях. Цим можна пояснити значну кількість неточностей і помилок, як в датах так і в прізвищах учасників. Це стосується датування військових походів козацьких загонів М.Кричевського, А.Ждановича, загибелі Тугай-бея, неправильно називає ім'я Кримського хана – Ахмет Гірей, замість Іслам Гірей та інше. Усе ж його «Pamiętnik...» в комплексі з іншими творами залишається цінним джерелом для вивчення історії України середини XVII ст..

До числа військових спогадів, які фрагментарно відображають події української історії, віднесемо й «Автобіографію» литовського хорунжого Богуслава Радзивілла [18]. Автор був представником знатного литовського роду, його бабусею по батьківській лінії була Катерина Острозька дочка князя Костянтина Острозького. Він був людиною складної долі. У 40-х роках XVII ст. перебував на військовій службі у французів, та звістка про початок Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького викликала у нього занепокоєння про долю своїх маєтків. Він повернувся до Речі Посполитої, став генералом гвардії Яна Казимира, брав участь у багатьох битвах проти козаків, зокрема під Берестечком та під Жванцем. Однак, після 1654 р він разом із своїм двоюрідним братом Янушем Радзивілом очолив опозицію Яну Казиміру і перейшов на службу до шведського короля Карла X. До речі, ця сторінка його біографії відображена, хоч і в дуже романтичному вигляді, у романі Г.Сенкевича «Потоп». Після поразки шведів, деякий час перебував на службі у бранденбурзького курфюрста. Все ж у другій половині 60-х років повернувся на службу до Речі Посполитої, брав участь у політичному житті. Свою «Автобіографію» написав у 1666 р. У ній він намагався перш за все оправдатися за свої дії і запевнити свою відданість Речі Посполитій і польському королю, забезпечити собі політичну кар'єру. Це і наклало свій відбиток на зміст твору. Із нього ми довідуємося низку цікавих подробиць і тих військових подій, що відбувалися в Україні, хоч оповідь про них дуже скупа, займає лише кілька сторінок.

У розповіді про свою участь у Берестецькій битві Б.Радзивілл явно перевищує свої заслуги в отриманні переможного результату, надто вихваляє свої дії, мабуть це від намагання оправдатися за свої наступні поступки. Все ж він дуже стриманий в у своїх характеристиках щодо козацького війська, ми не знаходимо образливих закидів в їх сторону. У творі є деякі цікаві подробиці битви під Батогом, у якій були розгромлені два його полки. Розповідає подробиці сепаратних переговорів кримського хана з Яном Казиміром в ході Жванецької облоги та інші військові подробиці.

Вищезгадані твори були опубліковані польськими видавцями у ХІХ ст. і стали доступними для ознайомлення широкими колами польської інтелігенції. Вони також послужили основою для наукових досліджень цієї сторінки польсько-українських стосунків польськими та українськими істориками. У них започатковано низку думок, концепцій котрі пізніше увійшли в польську історіографічну традицію і зберігають актуальність і в сьогоdnішній історичній науці. Окрім того вони містять цікавий матеріал для психологічних роздумів про характер військових конфліктів, їх значення для долі державних утворень. Зокрема у багатьох творах тогочасних авторів є думка про шкідливість довготривалих затяжних війн для економічного розвитку держави, для населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Żółkiewski S. Początek i progres wojny moskiewskiej./ Wstęp i komentarz W.Sobieski. – Wrocław, 2003. – LVI, 197 s.
2. Ossoliński J. Pamiętnik (1595 – 1621)./opr. I.Kolasa i J.Maciszewski, pod.red. W.Czaplińskiego. – Wrocław, 2004. – XL, 215 s.
3. Мыцык Ю. Записки иностранцев как источник по истории освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 гг. – Днепропетровск, 1985. – 84 с.
4. Przyboś A. Obuchowicz Filip Kazimierz// Polski Słownik Biograficzny. – Т. XXIII. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S. 474.
5. Dyaryusz Kazimierza Filipa Obuchowicza, wojewody Smoleńskiego i Marszałka Koła Rycerskiego// Pamiętniki Historyczne do wyjaśnienia spraw publicznych w Polsce XVII wieku posługujące, w dziennikach domowych Obuchowiczow i Cedrowskiego pozostałe. Wydał z rękopismu, wstępem i przypisami objasnił Michał Baliński. – Wilno, 1859. – S. 1 – 52.
6. Latopisec albo kroniczka Joachima Jerlicza. – Т.1. – Warszawa, 1853. – IX, XLIV, 187 s.; Т.2. – Warszawa, 1853. – 213 s.
7. [Jerlicz J.] Latopisec albo kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terazniejszych czasów... // Южнорусские летописи. – К., 1916. – С. 37 – 390.
8. Антонович В. Лекції з джерелознавства. – Острог – Нью-Йорк, 2003. – С. 86
9. Мицик Ю. Національно-визвольна війна українського народу середини ХVІІ ст очима Єрлича // Архіви України. – 1995. - № 4-6. – С. 33 – 40.
10. Кравець М. Польський хроніст Й. Єрлич про Визвольну війну українського народу// Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку. – К., 2000. – Випуск 7. – С.
11. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza / Wespazyan Kochowski. – Т.2. – Poznań: Nakładem i czcionkami N.Kamieńskiego i Spółki, 1859. – 314 s..
12. Radzywiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce / Albrycht Stanisław Radzywiłł. – Т. 2. 1647 – 1656. – Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1980. – 615 s.
13. Освецима Станислава дневник, 1643 – 1651 гг. (в извлечении и переводе) с предисловием В.А. / Киевская старина. – 1882. – № 1. – С. 125 – 151; № 2. – С. 366 – 385; № 5. – С. 257 – 275; № 6. – С. 433 – 450; № 9. – С. 503 – 522; № 11. – С. 328 – 348; № 12. – С. 538 – 556.

14. [Oświęcim S.] Stanisława Oświęcimsa dyariusz 1643 – 1651. // *Scriptores Rerum Polonicarum*. – Kraków, 1907. – T. XIX. – LXXV, 437 s.
15. Smolka S. Grunwald i Beresteczko / Stanisław Smolka. – Kraków: księgarnia Spółki wydawniczej polskiej, 1910. – 20 s.
16. [Młocki]. Relacja bitwy pod Beresteczkiem r 1651: z współczesnego rękopisu Młockiego, stolnika wyszgorodskiego. // *Lwowianin, przeznaczony krajowym i użytecznym wiadomościom*. – Lwów, 1840. – T. IX. – S. 273 – 276.
17. Jemiołowski M. Pamiętnik, dzieje Polski zawierający (1648 – 1679) / opracowanie Jan Dziegielewski/ Mikołaj Jemiołowski. – Warszawa: DIG, 2000. – 352 s.
18. Radzywiłł B. Autobiografia. Kiedym wojnę traktowac począł i w którymchem był wojennych okazjach / Bogusław Radzywiłł. – Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1979. – 201 s.

Иван Ярмошик. История Украины в мемуарах польских авторов первой половины XVII ст.

В статье анализируются мемуарные произведения польских авторов первой половины XVII ст., государственных деятелей, дипломатов, воинов, в которых отображены страницы истории украинских земель. Среди них произведения Ф. Обуховича, Н. Емеловского, Й. Ерлича, С.Освенцима А. Радзивилла, Б. Радзивилла, определен круг вопросов, поднятых в этих произведениях.

Ключевые слова: Мемуарные произведения, Речь Посполитая, Украина, козачество. освободительная война.

Ivan Yarmoshic. HISTORY OF UKRAINE IN THE MEMORIALS OF THE POLISH AUTHORS OF THE FIRST HALF OF THE XVII CT.

Abstracts

The article analyses memoirs of polish authors of the first half of XVII century. Politicians, diplomats, officers describe the historical pages of Ukrainian territories. There are F. Obuhovych`s, M. Emilyovsky`s, I. Earlych`s, S. Osventzim`s, A. Radzivil`s, B. Radzivil`s historical researchers among them. The article defines the main problems of their works.

Key words: memoirs, Polish-Lithuanian Commonwealth, Ukraine, kozatstvo, liberational struggle.

